

Summary

The Sources of the National Bibliography Cognition

Julija ČEPYTĖ

There are two long periods in the development of the national bibliography that should be noted. The first is a clear empiric (practical) period lasting from Kallimachos (250 B.C.) till the end of the XVIII century (there were no national bibliography research works). The second covers the period from the end of the XVIII century till our days and is connected with the appearance of bibliography science and national bibliography scientific research.

The sources of the national bibliography cognition are connected with the first period: titles of national bibliographies, bibliography of bibliographies and library-bibliographic classifications reflected first results of the practical cognition of the national bibliography. There was a subdocumental level of bibliographing, the beginning of the national bibliography concept formation, the topics, methods and principles of bibliographing and bibliographic terminology of the time.

The most common term used to identify national bibliographies of the empiric period (by J. Garnier) was "bibliothecae nationum". The place of the national bibliographies was determined in his "Systema bibliothecarum..." (1678) and attached to the subdivision of the history of literature. National bibliographies obtained a specific category in the classification of bibliographies of a specialized bibliographies which were an antipode to universal bibliographies. This novel decision was later developed by P. Jarkowsky (1821-1822), Fr. Ebert (1823), G. Schneider (1930) and others.

The practical period lasting till the end of the XVIII century could be identified as a prehistory of the cognition of the national bibliography. It was the basis for the emergence of the "national bibliography" concept, its definition and scientific research from the end of the XVIII century till present.

UDK 01(474.5)(092 Biržiška)+01.001

Vaclovas Biržiška ir kai kurie lietuvių nacionalinės bibliografijos kūrimo aspektai

Žiedūnė ZAVECKIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra, Saulėtekio al. 9, 2054 Vilnius

Profesorius Vaclovas Biržiška - daugiausiai įvairiose srityse nuveikęs Lietuvos bibliografas. Iki šiol dar nesame išsėmę viso Biržiškos sukaupto žinių apie lietuvišką spaudą aruodo, neišleidom naujų nacionalinės bibliografijos leidinių bent iki 1926 m., ką buvo iš dalies ištyrinėjęs V. Biržiška. Be išspausdintų "Lietuvių bibliografijos" tomu, V. Biržiška dar buvo parengęs 1911-1914 m. lietuvių spaudos aprašus, kurie, deja, sudegė¹. Yra ir išlikusios neskelbtos medžiagos, kuri saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Aišku, V. Biržiškos surinkta medžiaga apėmė tik patį spaudos branduolį, daug kas buvo praleista, tyrinėtojo nesusėpa papildyti. Tuo galime įsitikinti sulyginę 1547-1861 m. ir 1862-1904 m. laikotarpio spaudą, užregistruotą V. Biržiškos "Lietuvių bibliografijoje" ir leidinyje "Lietuvos TSR bibliografija" (T.1; T. 2, kn. 1-2). Antai pirmuoju laikotarpiu V. Biržiška užregistravo 1120, o Lietuvos knygų rūmai - 1352 spaudinius (skirtumas 232 įrašai)². Antruoju 1862-1904 m. laikotarpiu skirtumas tarp V. Biržiškos pateiktų ir vėliau "Lietuvos TSR bibliografijoje" užregistruotų duomenų - per 800 spaudos vienetų (V. Biržiška - 3358, "Lietuvos TSR bibliografija" - 4138 įrašai. Čia dar nesusumuota medžiaga iš papildymų³. Skirtumas yra dar ir dėl to, kad V. Biržiška savo leidiniuose kartu su knygomis registravo ir periodinius leidinius. Ir vis dėlto, nedidelei žmonių grupei talkinant, V. Biržiškai pavyko užregistruoti 26 000 lietuviškų spaudinių, išėjusių iki 1939 metų⁴. Jau vien tai leidžia jį laikyti lietuvių bibliografijos klasiku. Daug jis pasidarbavo bibliografijos teorijos ir metodikos srityje. Žinomas jo demokratiškas požiūris į draudžiamų knygų registravimą. Prisiminkime jo "Knygose" išspausdintą teorinį straipsnį ir praktinį jo keltų idėjų įgyvendinimą registruojant, pavyzdžiui, visokių politinių kryptų atsišaukimus (žr. Knygos. 1922, Nr. 2/3; 1924, Nr. 4/6). Verta dėmesio ir V. Biržiškos metodika, aprašant slapyvardžiais pasirašytus darbus - rekomenduota slapyvardį pateikti prieš aprašą o nustatytą autoriaus pavardę rašyti laužtiniuose skliaustuose. Čia reiktų paminėti ir vieną iš sudedamųjų nacionalinės bibliografijos rengimo barų - slapyvardžių atskleidimą. V. Biržiškos darbas tarp kitų šios srities spausdintų panašaus pobūdžio darbų kol kas neaplenktas. Jo 1943 m. leidinys "Lietuviškieji slapyvardžiai ir slapyvardės"

(D. 1-2) apima 1950 autorių 6400 slapyvardžių, vartotų iki 1914 metų. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje aptiktas ir kitas mašinėle spausdintas to paties pavadinimo V. Biržiškos 1941 m. darbas. Jame yra vėlesnių nei 1914 metų slapyvardžių (apie 200). Daug slapyvardžių V. Biržiška atskleidė "Lietuvių bibliografijos" tomuose. Didesnė jų dalis įtraukta į minėtus leidinius, tačiau yra ir neįtrauktų. Pavyzdžiui, A=Aleksas Z., Vargo matas=Ralys K., Jonelis=Mika A.

Iš tikrųjų, V. Biržiška padarė nepaprastai daug, bet negalėjo jis padaryti visko ir visiems laikams. Šiuo metu įvairių bibliotekų ir kitų įstaigų kartotekose sukaupta apie 85 tūkst. slapyvardžiams skirtų kortelių. Atlikta kitų šios srities darbų bandant nustatyti ir patikslinti atskirus slapyvardžius, V. Biržiškos priskirtus konkrečioms asmenims, nesusėjęs iki galo patikrinti realijas. Imkime, pavyzdžiui, slapyvardį "Beržaitis", kurį 1929 m. bene pirmą kartą V. Biržiška priskyrė Jonui Vileišiui (1872 01 03, Pasvalio raj. - 1942 06 01 Kaune) teisininkui, liberalios krypties visuomenės veikėjui, vienam Lietuvių demokratų partijos kūrėjų (1902), "Varpo", "Ūkininko" ir kitų leidinių bendradarbiui. Tai padaryta "Lietuvių bibliografijoje" (D.3, p. 1321), tyrinėjant "Varpo" 1904 m. bendradarbius. "Beržaičiu" pasirašytas tų metų "Varpe" (Nr. 2, p. 20-25) išspausdintas didelės apimties straipsnis "Lietuvių darbininkų judėjimas". V. Biržiška nurodo, kad "Varpo" slapyvardžius jis atskleidė, remdamasis dr. K. Griniaus paskelbta ir nepaskelbta medžiaga⁵. Pavyko surasti tik 1889-1894 m. "Varpo" bendradarbių aiškinimus, K. Griniaus paskelbtus 1920 metais⁶. Tačiau tarp ten minėtų bendradarbių J. Vileišis neminimas. Aišku, čia kalbama apie kitus metus, be to, jau tada K. Grinius minėjo, kad viską sunku prisiminti, nes nuo tų laikų praėjo apie 30 metų. Vėliau aiškinti tapo dar sunkiau, 1929 m. nustatytu "Beržaičio" slapyvardžiu ilgą laiką niekas nesuabejojo. Jis nurodomas V. Biržiškos leidinyje "Lietuviškieji slapyvardžiai ir slapyvardės" (1943), J. Aničo parengtoje personalinėje rodyklėje "Jonas Vileišis" (1991), J. Būtėno knygoje "Pseudonimai arba slapyvardžiai" (1981) ir taip pat Vilniaus universiteto leidinyje "Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos" (1991). Tiesa, J. Aničas, priskyręs J. Vileišiui "Beržaičio" slapyvardį, nė vieno, taip pasirašyto darbo,

nenurodo, o rodyklėje aprašyta 764 to autoriaus darbai. Universiteto biblioteka pirmą kartą jau konkrečiai priskyre šį straipsnį apie darbininkų judėjimo istoriją J. Vileišiui. Tačiau patikrinus slapyvardžius B.D., R.B., Berželis ir kt., Lietuvos visuomenės organizacijų archyve pavyko aptikti "Varpo", "Ūkininko", "Naujienu" archyvo dalį, taip pat ir "Beržaičiu" pasirašytą minėto straipsnio rankraštį. Tai gerai išsilaikęs kelių lapų rašinys. Tačiau jis rašytas ne J. Vileišio, bet V. Mickevičiaus-Kapsuko ranka (sprendžiama iš rašto). Rankraštyje buvo nurodytas ir tikslus "Varpo" numeris, kuriam straipsnis buvo skirtas. Patikrinus nustatyta, kad straipsnis neįtrauktas nei į J. Vileišio darbų rodyklę, nei į V. Kapsuko raštus. Surastoji medžiaga leidžia teigti, kad "Beržaitis" tai ne J. Vileišio, o V. Kapsuko slapyvardis. V. Biržiška šį slapyvardį J. Vileišiui priskyre, matyt, todėl, kad J. Vileišis "Varpe" tikrai yra pasirašinęs "J. Berželiu", panašiai skambančiu kaip "Beržaitis". O vėliau visi kiti jau nekritiškai priėmė V. Biržiškos aiškinimą, tuo parodydami pasitikėjimą žymaus knygotyrimo autoritetu. Tačiau slapyvardžio atskleidimas yra nelengvas ir sudėtingas procesas. Apsirikti šiuo atveju gali kiekvienas.

Šiandien galima tik spėlioti, ar dėl šio slapyvardžio autentiškumo V. Biržiška buvo kalbėjęs su pačiu J. Vileišiu ir kokie galėjo būti tokio pokalbio rezultatai. Sunku patikėti, kad pats J. Vileišis slapyvardžio atskleidimo būtų nepastebėjęs V. Biržiškos bibliografijoje ir nesidomėjęs to atskleidimo motyvais. Tačiau apsirikimas įvyko.

Baigiant dar reikėtų išskirti hipotezę dėl kito slapyvardžio. Tai iki šiol nenustatytas "Knygrausys", kurį autorė priskirtų pačiam V. Biržiškai. Tokiu slapyvardžiu buvo pasirašyti keli literatūros sąrašai pavadinimu "Ką skaityti",

išspausdinti "Komuniste" 1918 m. birželio-rugpjūčio mėnesiais. Tada V. Biržiška dirbo V. Kapsuko vadovaujama Lietuvos reikalų komisariete Maskvoje. Be to, V. Biržiška Lietuvos reikalų komisariato leidinių serijoje tais metais išleido kelias knygeles, pasirašytas V. Severino ir kt. slapyvardžiais arba visai nepasirašytas. Tarp jų ir knygelė "Apie knygas ir knygynėlius" (Voronežas, 1918)⁷.

I. Kisinas V. Biržiškai priskiria tik panašų į "Knygrausį" slapyvardį "Kn.". Tuo metu V. Biržiškai atskleisti tą slapyvardį galėjo būti neparanku, nes ir taip jis kai kada buvo vadinamas "raudonuoju komisaru". Daugiau įrodymų apie šį spėtiną V. Biržiškos slapyvardį autorė ilgai neturėjo. Buvo remtasi tik intuicija. Kai šis straipsnis jau buvo parengtas spaudai, Lietuvos visuomenės organizacijų archyve pavyko aptikti įrašą su tokia pat hipoteze slapyvardžių kartotekoje. Gal būt ateityje kas nors suras apie tai konkretesnių faktų ir šio slapyvardžio mįslę išaiškės.

¹ Ruzgas A. Brolių Biržiškų fenomenas // *Metai*. - 1992, Nr. 7/8, p. 130-131.

² Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. - Vilnius, 1969. - T. 1, p. XXXVIII.

³ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. - Vilnius, 1988. - T. 2, kn. 2, p. 852.

⁴ Lietuvos TSR bibliografija ... - T. 1, p. XXXV.

⁵ Biržiška V. Prakalba // *Lietuvių bibliografija*. - Kaunas, 1929. - D. 3, p. [454].

⁶ Grinius K. Pirmieji "Varpo" metai (1889-1891) // *Varpas*. - 1920, Nr. 1, p. 2-9; Grinius K. "Varpas" 1892-1894 metais // *Varpas*. - 1920, Nr. 3, p. 75-79.

⁷ Lietuvos komunistų partijos spauda, 1917-1940: bibliografija. - Vilnius, 1981. - D. 1, p. 122, 291.

tion of the famous bibliographer in clarifying Lithuanian pseudonyms, the authentic holder of the pseudonym "Beržaitis" is discussed. After discovery of the manuscript of the article titled "Movement of the Lithuanian Workers" (*Varpas*. 1904, No. 2, p. 20-25) signed by the above mentioned pseudonym it is maintained that "Beržaitis" is not a pseudonym of Jonas Vileišis, but that of Vincas Mickevičius-Kapsukas. The pseudonym "Knygrausys", which is not yet identified, might belong to V. Biržiška.

Summary

Vaclovas Biržiška and the Specific Features of the Creation of the Lithuanian National Bibliography

Žiedūnė ZAVECKIENĖ

Article underlines the contribution of the well-known Lithuanian bibliographer Vaclovas Biržiška in the preparation of the "Lithuanian Bibliography" and disclosure of pseudonyms. Concurrently, the article stresses that it was not possible for V. Biržiška to complete all the tasks in this sphere then or thereafter. The author indicates that the publication "Bibliography of the Lithuanian SSR" Series A registers more publications than has been presented by V. Biržiška. Besides emphasizing the valuable contribu-

UDK 02(474.5)(092)

Vaclovo Biržiškos gyvenimas ir veikla 1940-1941 metais

Silvija STAKULIENĖ

Bibliografijos ir knygotyros centras, K. Sirvydo 4, 2600 Vilnius

Vaclovas Biržiška - vienas iškiliausių XX a. lietuvių bibliografų, lietuvių kultūros istorikų, senosios lietuvių raštijos tyrinėtojų, pedagogų, palikęs gilų pėdsaką mūsų kultūroje.

Šiame straipsnyje nagrinėjamas labai trumpas V. Biržiškos gyvenimo ir veiklos etapas, apimantis 1940-1941 metus ir atskleidžiantis mažiau žinomus jo veiklos aspektus.

Išsamiausiai apie šį V. Biržiškos gyvenimo laikotarpį yra rašęs V. Žukas¹. V. Biržiškos nuopelnai lietuvių kultūrai, bibliografijai, bibliotekininkystei aptarti V. Maciūno², N. Lietuvninkaitės straipsniuose³. V. Biržiškos bendraamžiai V. Steponaitis, J. Rimantas yra palikę rankraštinį prisiminimų, saugomų Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje⁴.

Naudoti šaltiniai - archyviniai dokumentai saugomi Vilniaus universiteto ir Mokslų akademijos bibliotekų rankraščių skyriuose ir Centrinio valstybinio archyvo, Vilniaus universiteto bei Kauno Vytauto Didžiojo universiteto bylos. Vilniaus universiteto Senato posėdžių 1940-1941 m. protokoluose bei rektorius įsakymuose chronologiškai užfiksuota to laikotarpio V. Biržiškos veikla.

Vilniuje 1940-1941 m. daugiausia koncentravosi V. Biržiškos mokslinė, pedagoginė, administracinė veikla. V. Biržiškos darbo Kauno Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje nenagrinėsime, nes jis aptartas N. Lietuvninkaitės straipsnyje.

Lietuvai atgavus Vilnių ir Vilniaus kraštą 1939 m. spalio mėn., tų pačių metų gruodyje buvo reorganizuotas Vilniaus universitetas. Respublikos Prezidento 1940 m. sausio 1 d. aktu iš Kauno buvo perkelti Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų ir Teisių fakultetai bei mokslinis personalas⁵.

Pirmame atkurto Vilniaus universiteto Senato posėdyje, įvykusiame 1940 m. sausio 4 d. tarp kitų svarbių klausimų buvo ir Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriaus rinkimas. Nuspręsta kandidatu į bibliotekos direktorius siūlyti Teisių fakulteto profesorių V. Biržišką ir pateikti jo kandidatūrą tvirtinti Vilniaus universiteto valdytoji I. Končiui. Rektorius aktu Nr. 37 nuo 1940 m. sausio 1 d. Teisių fakulteto administracinės teisės profesorius V. Biržiška buvo paskirtas Vilniaus universiteto bibliotekos di-

rektoriumi mokant 450 Lt per mėnesį atlyginimą, kuris jam buvo mokamas Kauno Vytauto Didžiojo universitete kartu su atlyginimu už Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos direktoriaus pareigas⁶.

V. Biržiška, suprasdamas šių pareigų atsakingumą, kartu dirbdamas Kauno Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos direktoriumi, motyvuodamas pasirinkimą vadovauti tuo pat metu dviem didžiausioms pagal knygų apimtį ir svarbumą Lietuvos bibliotekoms, 1940 m. sausio 5 d. rašo Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui S. Šalkauskiui: "Iškėlus Teisių ir Humanitarinių mokslų fakultetus į Vilnių, man teks ir šiaip kas savaitę važinėti į Vilnių. Dabar, sausio 4 d., Vilniaus universiteto Senatas išrinko mane Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriumi. Nors pilnai suprantu, kad pilnai negaliu dirbti vienu ir tuo pačiu metu dviejose bibliotekose, bet atrodo, kad visgi šiuo momentu būtų neleistina atsakyti nuo Vilniaus universiteto bibliotekos vadovavimo, kada tenka visą jos [...] organizmą išjudinti iš vietos; o nuo vadovavimo Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekai aš pats nenoriu atsakyti, nes ji man yra per daug brangi - mano rankom sudaryta. Aš tikiuosi [...] jau kitais metais galėsiu apsiriboti viena biblioteka. Tų sumetimų vedamas prašau per Tamstą, ponas Rektoriau, dekano sutikimo man [...] sutvarkyti savo darbą Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje, kad galėčiau tris dienas darbo Kaune ir tris dienas Vilniuje [...]"⁷.

Tuometinis Kauno Vytauto Didžiojo universiteto rektorius S. Šalkauskis sutiko ir pranešė, kad Vytauto Didžiojo universiteto Senatas pritarė jo prašymui laikinai eiti Vytauto Didžiojo universiteto ir Vilniaus universiteto bibliotekų direktoriaus pareigas.

Plačiau aptarsime V. Biržiškos vadovavimo Vilniaus universiteto bibliotekai laikotarpį. Iš Senato posėdžių protokolų matyti, kad vyko intensyvus universiteto atkūrimas, sprendžiama daug aktualių, svarbių klausimų, pabrėžiant ir bibliotekos svarbą universiteto gyvenimui.

Gavęs sunkų palikimą - Stepono Batoro universiteto biblioteką su visais jos trūkumais, nesklandumais (blogai sukomplektuota literatūra, patalpų trūkumas, mažai darbuotojų), V. Biržiška su jam būdinga energija imasi veiklos. Pirmiausia jis parengia universiteto bibliotekos naudojimo taisykles "Projektas reguliamino nustatyti univer-